

МІСЦЕ ГРЕКО-КАТОЛИЦИЗМУ В САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ УКРАЇНЦІВ В ЇХ ЦИВІЛІЗАЦІЙНОМУ ОТОЧЕННІ

Серед вагомих релігійних чинників, котрі впливали і впливають на культурно-орієнтаційне орієнтування української нації, унікальне місце займає феномен українського греко-католицизму. Останніми роками дослідники цього феномену спрямовували свої зусилля насамперед на виявлення націо-виховної й національно-консолідуючої ролі Української Греко-Католицької Церкви, на з'ясування можливостей і здобутків греко-католицької конфесії у виокремленні українців греко-католиків у їх самотності між сусідніми - польським римо-католицьким та російським православним - етносами.

Однак в сьогоднішній суверенній Україні, яка повертається в європейське співтовариство, особливо актуальним є аналіз місця, ролі й потенцій українського греко-католицизму в духовному самовизначенні українців щодо навколишніх культурно-цивілізаційних спільнот. Адже саме таке самовизначення тісно поєднане з відродженням і розвитком націодержавної свідомості українського народу та є одним з найважливіших факторів, що визначають пріоритети культурного спілкування, політичного й економічного партнерства, а відтак і спрямовують загальноцивілізаційний поступ нації.

Феномен українського греко-католицизму витворений в складному духовному й культурному просторі - так званому перехресті між християнським Сходом і Заходом. Під вживаними в такому контексті термінами "християнський Схід" і "християнський Захід" розуміються впливові східно- та західнохристиянські чинники. Ними є не тільки і не стільки керівні церковні авторитети, скільки держави, розбудовані вихованими на відповідних традиціях народами: насамперед сусідніми - російським та західноєвропейськими.

Берестейська унія донині вивчалася переважно як кульмінаційний етап унійного руху і надто скупко як етап еволюції духовного самовизначення українців, хоч саме в контексті української

---

* Недавня Ольга Володимирівна - кандидат філософських наук, молод. наук. сп., вчений секретар Відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Г.С.Сковороди НАН України

унійної ідеології і практики перспективним є дослідження особливостей самоідентифікації українських християн.

Вже незабаром після офіційного введення християнства Русь-Україна стала потенційною учасницею унійної творчості. Адже надто швидко, з прибуттям в Київську Русь духовних наставників з Константинополя, наші предки пізнали зміст греко-римських розходжень в християнстві. Русичів було застережено в спеціальних посланнях [Стязание с латиной; Слово Святого Феодосия, игумена Печерского монастыря о вере христианской и латинской // Златоструй. Древняя Русь X-XIII веков.- М., 1990.- С. 141-145; С. 160-162], що не слід не тільки церковно, але бажано й побутово, не спілкуватися з “латинами”. Проте відразу такі навчання не вплинули на українців, родичів сусідніх західних християн, адже й ті й другі підійшли до хрещення з тотожним духовним, культурним, економічним, політичним розвитком. До того ж, опинившись під Константинопольським підпорядкуванням, тобто у зв’язках зі світом східнохристиянським, Київська Русь не відмовлялася від природних зв’язків із світом західнохристиянським.

Відтак постає кардинальне питання: чи була Україна “приречена” на екуменізм скоріше територіально, а чи ж спонукана до нього як європейська країна, штучно віддалювана від європейських духовних традицій, що століттями розвивалися в лоні західного християнства? Що стосується географічних спонук, то факт сусідства українських земель з теренами східно- та західнохристиянськими беззаперечно слушно розглядати як джерело для українського екуменізму й унійних настроїв зокрема. Однак такі настрої не базуються в українців - європейського народу - на самодостатній основі, оскільки їх духовність не формувалася засадово як євразійська. Дохристиянська релігійність українців була ідентична середньоєвропейським аналогам. Старші літописні пласти фіксують близьку культурну спорідненість русичів з сусідніми (на заході) слов’янами [Повести минувших лет // Златоструй. Древняя Русь X-XIII веков.- М., 1990.- С. 46-47], що стали в основному західними християнами. Такі факти свідчать на користь другого припущення.

Але об’єктивна наявність названих двох нерівнозначних мотивів української участі в унійних процесах не однаково очевидно могла проявлятися в практичній діяльності української церкви – митрополії Константинопольського патріархату. Українська ієрархічна верхівка надовго стала в значній мірі залежною від східнохристиянських уявлень про причини потреби та кінцеву мету

можливих уній і взагалі будь-яких порозумінь із західно-християнською церквою.

Проте важливо відзначити, що в складі римсько-константинопольського унійного руху Русь-Україна продовжує свої, старші за будь-яку українську участь в ньому, прямі контакти з Апостольським престолом, причому часто з власної ініціативи. Хоча ці контакти так або інакше підпорядковуються унійній формі – вже усталеній формі спроб налагодження православно-католицького співробітництва, але вони зовсім не обмежуються нею. Константинопольським вчителям та їх ревним учням не вдається повністю контролювати й спрямовувати українські зв'язки із західнохристиянським світом.

Однак, на відміну від кінця X століття, ці відносини не були рівними, відколи українські землі опинилися в кордонах Речі Посполитої як бездержавні, провінційні, до того ж ще й іноконфесійні. Ситуація, що склалася, стала вирішальним випробуванням для українського національного самоусвідомлення й національного самолюбства й стимулювала рефлексію українців щодо своїх духовних орієнтирів. Чим проблемнішим ставав розвиток в існуючому статусі для української церкви, тим більше розмірковували українці над своїм місцем у відносинах Константинополя і Риму.

Напередодні укладання Берестейської унії, в 1592 львівські братчики писали до Константинопольського патріарха зокрема про те, що багато звичайних обивателів погодилися б на опіку Папи Римського над своєю церквою, щоб захиститися від всіляких негараздів, які її обступали й наповнювали, і заради життя “у святім супокі” аби лиш збереглися звичаї. Таку дещо аморфну позицію можна називати і унійною, і проримською, і конформістсько-безпринципною, і мудрою угодовською. Але її важливо зафіксувати як масово присутню саме серед тих українців, які були близько знайомі з католицькою церквою, при тому не кращим для них посередництвом (привілейованих римо-католиків Львова). Відтак, незважаючи на останнє, саме вони визнавали певні ймовірні переваги західнохристиянського шляху і для себе.

Втім при аналізі унійних поглядів тих українців, яким вистачило поінформованості й розуму, щоб чіткіше зорієнтуватися щодо кризової церковної ситуації XVI століття, ясно прослідковується перевага одного чи другого з вищеназваних мотивів руху до західнохристиянського світу. Оскільки, з однієї точки зору, українська церква-митрополія Константинопольського патріархату

волею-неволею мусить йти на якісь компроміси з іновірною церквою (чиї визнаві - зверхники сусіднього народу - контролюють й українські землі), то унійна перспектива розглядається як вимушена. Унія допускається як один з можливих протикризисних засобів, спроможний захистити українську церкву від утисків та організаційних не порядків, особливо стимульованих несприятливою кон'юнктурою іноконфесійної світської влади. До цієї позиції тяжіють погляди частини української ієрархічної верхівки (поміркованого М.Рогози, а згодом - С.Косіва), і окремих осіб з кола Острозької академії та деяких православних братчиків. Також об'єктивно відноситься до неї й нестійка і непослідовна унійна зацікавленість самого князя К. Острозького, а відтак представників української християнської думки, чия духовна самоідентифікація і орієнтація в християнському світі відповідали Константинопольським настановам.

З іншої точки зору, українська церква як цільна християнська спільнота, за умов малоефективного керування з боку Константинопольського патріарха, має право автономно полагоджувати, в тому числі й унійним шляхом, свої окремі інтереси, зокрема й такі, що так чи інакше зустрічаються із західнохристиянськими інтересами. В даному випадку унія теж постає свого роду засобом, але засобом бажаним, за який активно борються.

Певна річ, що і в цьому випадку, як і в попередньому, сподіваються на допомогу голови західних християн, на його розсуд із незавжди слухняними польськими "дітьми". Однак не для того, щоб позбутися взагалі впливу цих сусідів - носіїв більш "агресивної", конкурентноздатної християнської традиції, а скоріше для того, щоб одержати можливість користуватися з ними однаково набутками духовного європейського розвитку і бути в ньому участь як повноправна європейська нація. Цю позицію послідовно відстоював І.Потій, із завязтням боронив її Й.Кунцевич, практично розбудовував В.Рутський (та певною мірою, як міг собі дозволити, і П.Могила). До такої позиції болісно йшов М. Смотрицький. До неї підійшли також учасники уніатських братств, тобто виразники самостійного українського мислення в широких християнських масштабах, що наближається до європейського.

Визначимо практичну користь для українських стратегічних релігійно-церковних та національно-державних інтересів розповсюдження і спроб застосування цих двох основних

світоглядно-орієнтаційних підходів українських християн XVI століття до власних злободенних духовних проблем.

В першому випадку в унійних планах передбачається (наприклад, князем К.Острозьким.- Посланіє Київського воеводи князя Острожського Володимирському и Брестському єпископу Іпатію Потью... 1593, Іюня 21 // Акты, относящиеся къ истории Западной Россіи: В 5 т.- СПб., 1851.- Т.4.- № 45.- С. 63-66) ідеальна унія з участю і Константинополя, і Москви, і всіх інших східнохристиянських центрів. В таких унійних задумах українці відкликалися до Константинопольського патріарха: як він на них подивиться, до яких набутків західнохристиянського розвитку в тих задумах допустить. А патріархи, як правило, протидіяли подібним пошукам. Відтак, в цьому випадку українські інтереси обмежувалися Константинопольськими, за великим рахунком - східнохристиянськими.

У другому випадку українські унійні шукання зустрічаються з римськими ініціативами, а також із кон'юнктурною унійною стурбованістю влади Речі Посполитої. На останню, як стало очевидно досить швидко, не можна було покластися як на послідовний допоміжний фактор у будь-якому вирішенні українських церковних проблем. Адже переймалася ними ця влада з міркувань державницького порядку, з позицій насамперед поляків-зверхників українських земель. Натомість давня римська зацікавленість співробітництвом з українцями як узагальнена зацікавленість західних християн-європейців в природному партнері Русі-Україні є явищем стратегічного плану, як і для України - колишньої сильної і славної європейської держави - зустрічні кроки. Вони проявлялися по-різному: від несвідомого чи усвідомленого захоплення "західною прелестю" і до спроб світліших голів (І.Потія, В.Рутського, П.Могили) гідно скористатися релігійними здобутками західнохристиянського світу. Це має відбуватися, підкреслював І.Потій, не як безоглядне зречення свого християнського шляху, а як поновлення його природних для українців, європейських орієнтирів. Отже, в цьому випадку українські інтереси об'єктивно поєднуються із загальними західнохристиянськими.

Треба визнати, що таке українське унійне бачення також не є близьким до бажаного Христового "щоб були всі одно". Проте воно може бути узгоджене римським баченням "унії-практичного мінімуму". Для цього було потрібно домовитися, по-перше, продовжувати прийняття українцями засадових правд віри в католицькому викладі (через примирливе його витлумачення),

прийняття того принципового, що постало як висхідне з такої основи за весь період, коли західне християнство розвивалося самодостатньо, на відміну від українського під Константинопольським контролем; по-друге, залишити на розсуд українців такі незаперечуючі католицьке віровизнання особливості їх християнських практик, які і є переважно наслідками українського християнського поступу за інших умов (що по суті не назвеш виключною поступкою, оскільки, зрештою, більша чи менша місцева обрядова специфіка ніколи не зникала в різних католицьких країнах). Дійсно, подібна українсько-римська домовленість була досягнута - й досягнута на базі Берестейських артикулів, унійного проекту українського авторства, де українські інтереси ставилися, як і належить, на чільне місце.

Зафіксовані думки і сучасників розпалу унійної боротьби (наприклад, Івана Вишенського), і пізніших дослідників цієї боротьби, котрі “принижують” такі уніатські погляди, як надто прагматичні, співставленням з міркуваннями ідеальними в унійній сфері. Але запропонувати в ній щось настільки високе, чому можна було б підпорядкувати спеціальну зацікавленість української сторони і водночас реально здійснюване, ці критики не спромоглися.

Наведені різні підходи українців до духовного самовизначення, які умовно означимо як “від корисного для українських християн - можливого для українців-православних” та “від корисного для українських християн - природно доцільного для українців-європейців”, на практиці робили їх речників частіше всього непримиренними опонентами, ніж конструктивними співробітниками, як ось К.Острозького й І.Потія напередодні Берестейської унії. Адже то були часи посттридентської католицької церкви, підмусульманських старих східно-християнських патріархатів та “третього Риму”, що готував декларацію власного патріархату, тобто були часи вкрай несприятливі для проведення загальної православно-католицької унії. Ті, хто погоджував лише на подібний, абсолютно утопічний тоді проект та відкидав можливість локальної українсько-римської унії, фактично так само, як і послідовні православні ортодокси, торували шлях до фатальних для України 1654 та 1686 років.

За що ж натомість так наполегливо боролися уніати І.Потій, Й.Кунцевич, В.Рутський? Патріотичність переконань І.Потія, Й.Кунцевича, В.Рутського визнається далеко не всіма. Адже їх знають як борців за проведення й усталення унії з Римом - тим самим Римом, чії вірні-поляки на той час, в особах свого панівного прошарку, експлуатували українські землі. Так, західнохристиянські, зокрема

польські, сусіди, які розпочали свій християнський шлях з ідентичним киеворуському культурним спадком і майже одночасно з українцями, виявилися на XVI століття конкурентноздатнішою релігійною і державною силою. Але цей факт міг скоріше стимулювати, ніж знеохочувати труди розчарованих Константинопольським керівництвом прихильників українсько-римської унії. І хіба не логічним для останніх було прагнення спілки з Римом, хоч би й (вимушено чи бажано) без неуспішного як керівника та ненадійного як унійного партнера Константинополя, а тим більше без московських “одновірців”, в яких за унійні пропозиції можна потрапити “під кнут або на плаху” [Антиризись или Апология против Христофора Филарета // Русская Историческая Библиотека.- Петербургъ, 1903.- Т. XIX.- Кн. 3.- С. 589]?

Унія з Римом в очах її українських ідеологів, знайомих як з релігійною історією, так і з сучасною їм церковною ситуацією в Україні та навколишньому християнському світі, навряд чи могла виглядати частиною регіонально розпочатої загальнохристиянської унії. Вони прагнули виправити становище своєї, української церкви через інтеграцію з римською церквою, найбільшою загальноєвропейською організованою силою, і повернути в такий спосіб визнання західних християн та природне місце українців в європейській духовній спільноті.

Це об'єктивне ідейне спрямування рішень Берестя (яке називати унійним можна хіба що формально) згодом очевидно розгортається в діяльності УГКЦ, але воно виявляється і у співставленні з ідейним колом інших, незреалізованих українських унійних проектів кінця XVI - першої половини XVII століть: універсальніших (бо ж передбачали участь інших східнохристиянських чинників) та поміркованіших (бо ж обмежували українські кроки до західнохристиянської сторони). На відміну від подібних задумів, які були скоріше спробами пристосування до незручної ситуації - знаходження між християнським Сходом і християнським Заходом, в греко-католицизмі робляться спроби подолання цієї ситуації.

Вся християнська історія України, що протікала між християнським Сходом та Заходом, а водночас і надто за давна донині гостро актуальна проблема злагодження міжконфесійних конфліктів можуть спонукати вітчизняного науковця до думки, що УГКЦ - дітище Берестейської унії - покликана, має подати чи вже подає приклад синтезу східно- та західнохристиянських духовних традицій. Правда, враховуючи діяльність в ній від 1596 року й до

сьогоднішнього дня “західників” -прибічників “узахіднення” церкви (діяльність наступальну й загалом успішнішу для УГКЦ) та “восточників” - прихильників її східнохристиянських традицій (діяльність, здебільшого, захисну), не зрозуміло, чи практично це мусить означати перемогу перших, а чи ж їх взаємне примирення та зближення, аж до повного зникнення просхідних і прозахідних течій в УГКЦ.

Так чи інакше, в світлі подібної точки зору на неї, церква постає варіантом чи наближенням до умовного “третього” шляху української духовності між християнським Сходом і Заходом, що є потенційно екуменічним в національному та всехристиянському масштабах. До такого погляду легко прийти, беручи до уваги те, що УГКЦ сформувалася і зберегла українську християнську духовність між тиском потужних східно- та західнохристиянських чинників.

Нині шукання своєї ідентичності як свого визначення між християнським Сходом і Заходом обмежуються переважно греко-католицьким середовищем. Проте вся Україна тривалий час перебуває на культурному, релігійному й політичному перехресті Сходу й Заходу. Однак, це ще не означає паритет відповідних впливів. Адже не можна випускати з уваги іншого факту: на географічних, етнографічних, антропологічних картах Україна окреслена як східноєвропейська країна, на території якої знаходиться географічний центр Європи, як держава, що на своїх східних кордонах межує з євразійською (територіально й етногенно) Росією.

Проте завдяки перипетіям християнського розвитку (залежного від політичних успіхів чи невдач) історично так склалося, що не євразійська Росія, а Україна, європейська країна, була поставлена між Сходом і Заходом. Отже, волею-неволею вона спізнала складну роль посередника між тими двома світами. Чи зможуть українці, греко-католики зокрема, з користю для себе та й для всієї християнської спільноти, і надалі прагнути торувати такий маловдячний й багатопроблемний “третій” шлях між Сходом і Заходом в сьогоднішніх реаліях, коли виборене нинішнє українське відродження надало шанс політично, економічно і культурно повернутися Україні в європейське русло суспільного поступу? Життя черговий раз ставить всіх українців перед століттями недовершеним, недопрацьованим вибором духовного, політичного й економічного розвитку.

Замислюючись над своїм призначенням, українці греко-католики активно шукають власну ідентичність. На об'єктивну домінуючу спрямованість цих пошуків вказує актуалізація в них

європейської, західної ментальності й духовного та культурного самовизначення, притаманних сусіднім європейським народам західнохристиянських традицій. Самоідентифікаційні шукання в греко-католицькому середовищі є авангардним проявом аналогічних процесів в межах всієї нації, суть яких складає необхідне для всіх українців визначення свого місця в культурно-цивілізаційному оточенні.

У Програмі “Україна-2010”, розробленій на виконання розпорядження Президента України від 26 лютого 1998 р. за участю спеціалістів міністерств, інших центральних і місцевих органів виконавчої влади, вчених Національної Академії Наук, наукових установ при Раді національної безпеки і оборони, в розділі 1. “Національні інтереси України в контексті розвитку світової цивілізації” наголошується, що в основу становлення відновленої української державності покладено повернення до європейських цінностей. Варто відтак враховувати те, що суверенний розвиток української держави та розпочата нею реінтеграція в європейську спільноту стане довершеним і помітно корисним вибором дальшого поступу України тільки в тому разі, якщо буде вибором послідовним. Для цього поновлювані природні українські - європейські - політичні, економічні та культурні орієнтири мають скріплюватися відповідними ідеологічними, світоглядними переконаннями, спиратися на адекватну духовну самоідентифікацію.